

Zinkpojkar

SVETLANA ALEKSIJEVITJ

ZINKPOJKAR

UTOPIAS RÖSTER

Översättning Hans Björkegren

ERSATZ

ALEKSIJEVITJ

© Svetlana Aleksijevitj 2013
© Ersatz, Stockholm 2014
Originalets titel Цинковые мальчики
Översättning från ryska Hans Björkegren
Redaktör Ola Wallin
Korrekturläsare Anna Bengtsson
Omslag Håkan Liljemärker
Grafisk form & sättning Ola Wallin
Tryckt hos Spindulys, Litauen 2014
ISBN 978-91-87891-01-4

www.ersatz.se

Översättningen är gjord med finansiellt stöd från
Mikhail Prokhorov-fondens TRANSCRIPT-program
till stöd för översättningar av rysk litteratur

Av Svetlana Aleksijevitj har tidigare utgivits:

Kriget har inget kvinnligt ansikte (2012)

Tiden second hand (2013)

Bön för Tjernobyl (2013)

Prolog 9

Ur anteckningsböckerna under kriget 18

Första dagen

»Ty många skola komma under mitt
namn ...« 35

Andra dagen

»En annan ligger döende med bitterhet
i sin själ ...« 131

Tredje dagen

»I skolen icke vända eder till andar som tala
genom besvärjare eller spåmän...« 225

Post mortem 309

Processen mot »Zinkpojarna«
(Historien i dokument) 315

Den 20 januari 1801 befallde atamanen Vasilij Orlov sina donkosacker att tåga mot Indien. De fick en månad på sig att förflytta sig till Orenburg för att tre månader senare »intaga Bukhariet och Chiva fram till floden Indus«. Kort därefter gick 30 000 kosacker över Volga och trängde djupt in på de kazakiska stäpperna.

I kamp om makten. Sidor ur Rysslands politiska 1600-talshistoria, Moskva 1988, s. 475

I december 1979 fattade sovjetledningen beslutet att föra in styrkor i Afghanistan. Kriget pågick mellan 1979 och 1989. Det varade i tio år, en månad och nitton dagar. »En begränsad sovjetisk truppkontingent« på mer än en halv miljon soldater passerade Afghanistan. De sovjetiska väpnade styrkornas totala förluster uppgick till 15 051 man. Antalet spårlöst försvunna och tillfångatagna utgjorde 417 man. År 2000 betecknades 287 personer som icke återbördade ur fångenskapen eller som icke återfunna . . .

Polit.ru, 19 november 2003

Prolog

– Jag går ensam . . . Jag kommer att få gå ensam länge nu . . .

Han, min son, har mördat en människa . . . Med köksyxan som jag använder när jag styckar kött. Han mördade så fort han hade återvänt från kriget . . . På morgonen kom han hem och lade tillbaka yxan i skåpet där jag har mitt porslin. Jag tror att jag hade stekt fläskkotlett åt honom den dagen . . . Efter en tid sade de på teve och skrev i tidningen att man hade dragit upp ett lik ur en sjö i staden . . . Ett styckat lik . . . En väninna ringde:

– Har du läst? Ett professionellt mord . . . med afghansk signatur . . .

Min son var hemma, han låg på soffan och läste en bok. Jag visste ännu ingenting, jag hade inte anat något, men efter att hon hade sagt det där tittade jag av någon anledning granskande på honom . . . Det var väl modershjärtat som . . .

Hör ni hundskallen? Inte? Jag hör dem så snart jag börjar berätta . . . Jag hör hundarna komma springande . . . I fångelset, där han sitter nu, finns stora svarta schäferhundar . . . Och alla där är svartklädda, bara i svart . . . När jag är tillbaka i Minsk efter att ha varit där och går med franskbröd och mjölk förbi brödbutiken och daghemmet, hör jag de där hundskallen. Öronbedövande skall. De gör att jag inte ser . . . En gång höll jag på att bli påkörd av en bil . . .

Jag skulle kunna gå till min sons grav . . . Jag skulle kunna lägga mig ner bredvid honom . . . Men nu vet jag inte . . .

- 10 Jag vet inte hur jag ska kunna leva med det här . . . Ibland känns det otäckt att gå ut i köket och se skåpet där yxan låg . . . Hör ni inte? Hör ni ingenting . . . Inte?!
- I dag vet jag inte vem han är, min son. Hur han kommer att vara när jag får tillbaka honom om femton år. Han fick femton års fängelse med sträng regim . . . Hur jag uppfostrade honom? Han var road av sällskapsdans . . . (*Gråter.*) Afghanistan tog ifrån mig min son . . .
- . . . Vi fick ett telegram från Tasjkent: Möt mig, jag kommer med flyg nummer XXX . . . Jag rusade ut på balkongen, jag ville ropa ut det så att alla skulle höra: »Han lever! Min son har kommit tillbaka levande från Afghanistan! Det otäcka kriget är slut för min del!« – Och så svimmade jag.
- Naturligtvis kom vi för sent till flygplatsen, hans plan hade landat för länge sedan. Vi fann vår son inne i en liten plantering. Han låg på marken, i gräset, och häpnade över att det var så grönt. Han hade aldrig trott att han skulle komma tillbaka . . . Men det fanns ingen glädje i hans ansikte . . .
- På kvällen fick vi besök av våra grannar. De har en liten flicka, och de hade knutit ett klarblått band i hennes hår. Han tog upp flickan i knäet och kramade henne och grät, tårarna bara rann och rann. Det var för att de dödade barn där borta. Han också . . . Det begrep jag först senare . . .
- I tullen skar de sönder ett par importerade badbyxor för honom. Amerikanska. Inte tillåtet . . . Så han kom hem utan underkläder. Han hade haft med sig en morgonrock som present till mig, jag skulle fylla fyrtio det året. Men den hade de tagit ifrån honom. Och han hade haft med sig en sjal till mormor – den hade de också tagit. Det enda han fått med sig hem var blommor. Sabelliljor. Men det fanns ingen glädje i hans ansikte.

På morgonen var han som vanligt när han steg upp:
»Mamsen! Mamsen!« Fram mot kvällen mörknade ansiktet, ögonlocken blev tunga . . . Jag kan inte beskriva det . . . Tidigare hade han inte druckit en droppe . . . Nu satt han och stirrade in i väggen. Så reste han sig häftigt ur soffan och satte på sig jackan . . .

Jag stod i dörröppningen:
– Vart ska du, Valjusjka?

Han såg på mig, med tom blick. Och så gick han.

Jag kom hem sent från arbetet, fabriken ligger långt bort, jag jobbar kvällsskift. När jag ringde på dörren öppnade han inte. Han kände inte igen min röst. Att han faktiskt inte kände igen sina vänners röster kan jag förstå, men det är underligt att han inte kände igen min! Speciellt som jag kallade honom »Valjusjka«, det var det bara jag som gjorde. Det verkade hela tiden som om han väntade på någon och var rädd. Jag hade köpt en ny skjorta åt honom och när jag provade den på honom, såg jag att han hade skärsår på handlederna.

– Vad är det där?
– Äsch, bara en skråma.

Senare fick jag reda på det. Efter rättegången . . . På krigsskolan hade han skurit sig i handlederna . . . Han hade varit signalist på en övning, men inte hunnit få upp radio-masten i ett träd i tid och inte kastat sig ner på bestämd tid, och då hade sergeanten tvingat honom att gå och hämta femtio tunnor från latrinerna och bära bort dem inför den uppställda truppen . . . Han började göra det, men svimmade. På sjukhuset fick han diagnosen lätt nervskakning. Samma natt försökte han skära sig i handlederna . . . En annan gång gjorde han det i Afghanistan . . . Innan de skulle

12 ut på en räd var det några reservdelar som saknades. Någon hade lagt beslag på dem . . . Vem? Befälet beskyllde honom för feghet, som om det var han som hade gömt delarna för att inte behöva följa med de andra. Där borta stal alla av alla, de tog delar från bilar och sålde dem på marknaden. Sedan köpte de narkotika . . . narkotika och cigaretter. Mat. De var jämt hungriga.

På teve gick ett program om Édith Piaf, vi såg det tillsammans.

– Mamma, frågade han, vet du vad narkotika är för något?

– Nej, ljög jag fast jag försökt lista ut om han rökte sådant.

Jag hade inte sett minsta spår av det. Men jag vet att de missbrukade narkotika där borta.

– Hur var det i Afghanistan? frågade jag en gång.

– Mamma, tyst!

När han hade gått hemifrån läste jag hans afghanska brev igen för att se hur det var fatt med honom. Jag fann ingenting speciellt i dem, han skrev att han längtade efter grönt gräs, han bad mormor att fotografera sig ute i snön och skicka fotografiet till honom. Men jag såg och kände att det hände någonting med honom. Jag hade fått tillbaka en helt annan människa därifrån . . . Det var inte min son. Och det var jag själv som hade skickat i väg honom till armén fast han hade anstånd. Jag ville att det skulle bli karl av honom. Jag försökte övertyga mig själv och honom om att militärtjänsten skulle göra honom gott, göra honom starkare. Jag skickade i väg honom med en gitarr till Afghanistan, och jag lagade en god avskedsmiddag åt honom. Han bjöd hem sina vänner, några flickor . . . Jag minns att jag köpte tio tårtor.

En enda gång började han tala om Afghanistan. Det var fram mot kvällen . . . Han kom ut i köket där jag höll på att steka en kanin. Där stod en blodig skål. Han stack fingrarna i blodet och såg på det. Granskade det. Och så sade han för sig själv:

– De kom bärande på en vän med uppsliten buk . . . Han bad mig skjuta honom . . . Och jag sköt . . .

Fingrarna var blodiga . . . av kaninblod, färskt blod . . . Och med de fingrarna plockade han fram en cigarett och gick ut på balkongen. Den kvällen sade han inte ett ord mer till mig.

Jag gick till läkarna: »Ge mig min son tillbaka! Rädda honom!« Jag berättade alltsammans . . . De undersökte honom, men hittade bara en nervrotsinflammation.

En gång när jag kom hem satt han vid bordet tillsammans med fyra främmande pojkar.

– Mamma, de är från Afghanistan. Jag fann dem på stationen. De har ingenstans att ta vägen i natt.

– Jag ska baka en sockerkaka åt er. På momangen, sade jag glatt av någon anledning.

De bodde hos oss i en vecka. Inte för att jag höll räkningen, men jag tror att de satte i sig tre hela lådor vodka. Varenda kväll mötte jag fem okända män. Den femte var min son . . . Jag ville inte lyssna på deras samtal, jag var rädd. Men de var ju i samma lägenhet som jag . . . Jag råkade höra . . . De sade att när de hade legat i ett bakhåll i två veckor hade de fått stimulantia för att bli djärvare. Men det var hemligt. De pratade om vilket vapen som var det bästa att döda med . . . och på vilket avstånd . . . Det kom jag att tänka på senare, när allt hade hänt. Efteråt började jag tänka, minnas febrilt. Dessförinnan hade jag bara varit

14 orolig. »Herregud«, tänkte jag då, »de är ju galna allihop. Allihop är abnorma.«

Natten innan det där hände ... när han mördade ... Jag drömde att jag väntade på min son, men han dök inte upp. Och så kom de till mig med honom ... Det var de fyra »afghanerna« som bar honom. De slängde ner honom på ett lortigt betonggol. Det finns ett betonggol i huset, förstår ni ... i köket ... ett golv som i fängelset.

Vid det laget hade han börjat på förberedande kurser vid radiotekniska institutet. Han hade skrivit en bra uppsats och var lycklig över att allt gick så bra för honom. Jag började till och med tro att han skulle lugna sig. Att han skulle studera. Och gifta sig. Men så på kvällen ... Jag var rädd för kvällarna ... Han satt där och stirrade slött in i väggen. Han somnade i fåtöljen ... Jag ville rusa fram och skydda honom och inte släppa i väg honom någonstans. Och nu drömmer jag om min son: han är liten och vill ha mat ... Han är jämt hungrig. Han sträcker fram sina händer ... I drömmen ser jag honom alltid som liten och ynklig. Men i verkligheten?! Ett besök varannan månad. Fyra timmars samtal genom en glasruta ...

Två möten om året då jag åtminstone kan ge honom lite mat. Och så hundskallen ... Jag drömmer om de där hundskallen ... De förföljer mig överallt.

En man började uppvakta mig ... Kom med blommor ... När jag fick se blommorna skrek jag: »Gå härifrån, jag är mor till en mördare!« Den första tiden var jag rädd för att träffa bekanta. Jag stängde in mig i badrummet och väntade bara på att väggarna skulle störta in över mig. Jag hade en känsla av att alla människor ute på gatan kände igen mig och viskade till varandra: »Kommer du ihåg det

där otäcka fallet ...? Det var hennes son som var mördaren. Han har styckat en människa. Afghansk signatur ... « Jag gick bara ut på nätterna, jag lärde mig alla nattfåglar. Kände igen dem på lätena.

Så blev det rättegång ... Den höll på i flera månader ... Men han sade ingenting. Jag åkte till det militära Burdenkosjukhuset i Moskva. Där träffade jag några pojkar som hade tjänstgjort i specialförband precis som han. Jag anförtrorde mig för dem:

- Pojkar, vad kan min son ha dödat en människa för?
- Någon orsak fanns det säkert.

Jag var tvungen att övertyga mig själv om att han kunde ha gjort det ... mördat ... Jag frågade ut dem länge och väl, och till slut insåg jag: Han kunde! Jag frågade om döden ... Nej, inte om döden, utan om att döda. Men samtalet väckte inte några speciella känslor hos dem, de reagerade som vilka normala människor som helst som aldrig tidigare sett blod. De talade om kriget som ett arbete där man var tvungen att döda. Jag träffade andra pojkar som också hade varit i Afghanistan och som senare hade deltagit i räddningsarbetet i Armenien efter jordbävningen där. Jag var intresserad eftersom det förbryllade mig: Hade de känt rädsla? Hur hade det känts vid åsynen av döden? Nej, de hade inte varit rädda för någonting, till och med medkänslan hade kvävts hos dem. Allt var sönderslitet ... krossat ... Kranier, ben ... Hela skolor hade blivit begrävda ... hela skolklasser ... Så som barnen hade suttit under lektionen hade de begravts i jorden. Men det de mindes och berättade om var något helt annat: de otroligt fina vinförråden som de hade grävt fram och de konjaksorter och viner som de hade druckit. De skämtade om hur det skulle vara om

16 det blev en jordbävning någon annanstans. Men i så fall skulle det vara på något varmt ställe där det växer vindruvor och där vinet är gott . . . De kan väl inte vara friska? Har de normala psyken?

»Jag hatar honom till och med som död.« Det skrev han nyligen till mig. Efter fem år . . . Vad var det egentligen som hände där borta? Han säger ju ingenting. Jag vet bara att den där pojken hette Jura och hade skrutit om att han hade tjänat en massa »checkar« i Afghanistan. Men så visade det sig att det i själva verket var i Etiopien som han hade tjänstgjort och att han var fänrik. Det var en lögn att han hade varit i Afghanistan . . .

Vid rättegången förklarade advokaten bara att den gällde en sjuk människa. Det var inte en brottsling utan en sjuk som satt på de anklagades bänk. Han behövde vård. Men då, för sju år sedan, existerade ännu inte sanningen om Afghanistan. Allesammans kallades hjältar. Internationalsoldater. Men min son var en mördare . . . Han hade gjort samma sak här som där borta. För vilket de fick ordnar och medaljer . . . Varför var det bara han som dömdes? Varför dömdes inte de som hade skickat honom dit? Och lärt honom döda! Inte var det jag som lärde honom det . . .
(*Håller händerna för ansiktet och skriker.*)

Han dödade en människa med min köttyxa . . . Och på morgonen kom han hem och lade den i skåpet. Som vilken sked eller gaffel som helst . . .

Jag avundas mödrar som har fått tillbaka en son som har mist båda benen . . . Låt gå för att han hatar henne när han har supit sig full. Han hatar alla människor . . . Låt gå för att han ger sig på henne som ett vilddjur. Hon köper prostituerade åt honom så att han inte ska bli galen . . .

En gång ställde hon själv upp som hans älskarinna eftersom han hade krupit ut på balkongen och tänkte kasta sig ut från nionde våningen. Jag skulle gå med på vad som helst . . . Jag avundas alla mödrar, till och med dem som har söner på kyrkogården. Jag skulle sitta där vid gravkullen och vara lycklig. Jag skulle gå dit med blommor.

Hör ni hundskallen? De kommer springande efter mig. Jag hör dem . . .

En mor

Ur anteckningsböckerna under kriget

Juni 1986

Jag vill inte skriva om kriget mer . . . Att återigen behöva leva med en »försvinnandets filosofi« i stället för en »livets filosofi«. Att samla på mig oändliga erfarenheter av ickevarat. När jag hade avslutat arbetet på *Kriget har inget kvinnligt ansikte* dröjde det länge innan jag stod ut med att se ett barn som blödde näsblod när det slagit sig. På semestern flydde jag från fiskare som muntert slängt upp en stor fisk på stranden, jag blev illamående när jag såg dess stelnade, utstående ögon. Alla har en kraftreserv för att skydda sig mot smärta – en fysisk och en psykisk reserv, men min var totalt uttömd. Jag blev alldeles ifrån mig när jag hörde en överkörd katt jama och jag vände mig bort för att slippa se en ihjältrampad daggmask eller en uttorkad groda på vägen . . . Jag tänkte ofta att djuren, fåglarna och fiskarna också har rätt till sitt eget lidandes historia. Den kommer säkert att bli skriven en gång.

Och plötsligt! Om det nu kan kallas »plötsligt«. Det var under krigets sjunde år . . . Men allt vi visste om det var det vi hade sett i heroiserande tevereportage. Då och då hajade vi till vid åsynen av zinkkistorna som hade transporterats hit från utlandet och som var för stora för »chrusjtjovkåkarnas« minimala utrymmen. Sorgesaluterna tonade bort – och så var det tyst igen. Vår mytologiska mentalitet

är orubblig: vi är rättfärdiga och storslagna. Och vi gör alltid rätt. Den sista glöden från världsrevolutionens idéer falnar och slocknar . . . Ingen har märkt att det brinner hemma i vårt eget hus. Gorbatjov har inlett en perestrojka. Vi längtar efter en ny tillvaro. Vad väntar oss framöver? Vad kan vi visa oss duga till efter så många år av konstgjord letargisk dvala? Och samtidigt stupar våra pojkar någonstans långt borta för Gud vet vilken sak . . .

Vad är det folk talar om i min omgivning? Vad skriver de om? Om »internationalistisk plikt« och geopolitik, om våra stormaktsintressen och sydgränser. Och det där tror folk på. De tror på det! Mödrar, som nyss har stått böjda i förtvivlan över de stumma plåtlådor som deras söner skickats tillbaka i, framträder i skolor och på krigsmuseer och uppmanar andras pojkar att »göra sin plikt mot Fosterlandet«. Censuren ser nogsamt till att det i artiklar om kriget inte står ett enda ord om att våra soldater stupar, och man försäkrar att det är »en begränsad sovjetisk truppkontingent« som hjälper broderfolket att bygga broar, vägar och skolor eller att köra ut gödsel och mjöl till de afghanska byarna, och att sovjetiska läkare hjälper afghanska kvinnor att föda barn. Hemförlovade soldater kommer med sina gitarrer till skolorna och sjunger om sådant som borde skrikas ut.

Jag hade ett långt samtal med en av dem . . . Jag ville höra om det hade varit ett plågsamt val för honom: att skjuta eller låta bli att skjuta? Och för honom verkade detta inte ha varit dramatiskt alls. Vad var bra? Vad var dåligt? Var det bra att döda »i socialismens namn«? För dessa pojkar var det befällets order som stakade ut de moraliska gränserna. Visserligen talade de om döden med större försiktighet än vi. Här märkte man omedelbart ett avstånd mellan oss.

20 Hur kan man samtidigt uppleva historien och skriva om den? Man kan ju inte ta vartenda liv och allt existentiellt »avskrap« i nacken och slänga in det i en bok. I historien. Det gäller ju att »bryta sig in i tiden« och »fånga andan«. »Sorgen har hundra skepnader.« (William Shakespeare: *Richard III.*)

... I den halvtomma väntsalen på en busstation satt en officer med en resväska, och bredvid honom satt en mager pojke med snaggat hår och petade med en gaffel i en blomkruka med en uttorkad fikus. Bondkvinnor slog sig aningslöst ner bredvid och började ställa frågor: Vart? Varför? Vem? Officeren förde hem pojken som hade blivit psykiskt skadad: »Han har hållit på så här och grävt och påtat ända från Kabul, han gräver med vad han får tag i: en spade, en gaffel, en pinne, en bläckpenna.« Pojken tittade upp: »Man måste gömma sig ... Jag gräver skyddsvärn ... Det går snabbt. De kallas brodergravar. Jag gräver en stor grop åt er allihop ...«

Det var första gången jag såg pupiller som var så stora att de tycktes fylla ögonen ...

Jag står på kyrkogården i en stad ... Runt omkring finns hundratals människor. I mitten står nio kistor svepta i rött bomullstyg. Militärer skrider fram. En general tar till orda ... Svartklädda kvinnor gråter. Folk är tysta. Bara en liten flicka med flåtor snyftar över en av kistorna: »Pappa! Paaappa! Var är du? Du lovade att ge mig en docka. En söt docka! Jag har ritat ett helt album fullt med hus och blommor åt dig ... Jag väntar på dig ...« En ung officer tar henne i famnen och bär henne bort till en svart Volga. Men ännu en lång stund hör vi: »Pappa! Paaappa! Älskade pappsen ...«

Generalen talar ... Svartklädda kvinnor gråter. Vi säger ingenting. Varför tiger vi?

Jag vill inte tiga ... Och jag förmår inte skriva mer om kriget.

September 1988

5 september

Tasjkent. På flygplatsen är det kvavt, det luktar melon, inte flygplats utan melonfält. Klockan är två på natten. Under taxibilarna kilar feta, halvt förvildade katter omkring, de kallas »afghaner«. Mitt i vimlet av solbrända turister, bland lådor och fruktkorgar, hoppar purunga soldater omkring på kryckor. Ingen fäster någon uppmärksamhet vid dem, folk har hunnit vänja sig. De sitter och äter direkt på golvet, på gamla tidningar och tidskrifter, det kan ta veckor för dem att skaffa biljett till Saratov, Kazan, Novosibirsk eller Kiev ... Var har de blivit invaliderade? Det intresserar ingen. Bara en liten pojke stirrar oavbrutet på dem med vitt uppspärade ögon, och en berusad tiggerska går fram till en av pojkarna:

– Kom här ... Jag tycker synd om dig ...

Han slår efter henne med kryckan. Men hon blir inte förnärad utan säger bara några sorgsna, kvinnliga ord.

Bredvid mig sitter några officerare. De talar om hur dåliga våra sovjetiska proteser är. De talar om tyfoidfeber, kolera, malaria och hepatit. Om att det under de första krigsåren inte fanns vare sig brunnar, kök eller tvättmöjligheter, det fanns inte ens något ställe där man kunde diska. De pratar

22 om vem som har fått med sig vad: den ene en »dumburk«, den andre en bandspelare – en Sharp eller en Sony. Jag förundras över hur storögt de tittar på vackra semestrande kvinnor i uringade klänningar.

Vi får vänta länge på militärflygplanet från Kabul. Det sägs att de först lastar ombord materiel och därefter passagerare. Omkring hundra personer väntar. Samtliga är militärer. Oväntat många kvinnor.

Brottstycken ur samtalen:

– Jag håller på att bli döv. Det första jag slutade höra var hög fågelsång. Sviterna efter en kontusion i huvudet . . . Till exempel kan jag inte höra gulsparven ordentligt. Jag spelade in den på band och spelade upp på högsta volym . . .

– Man skjuter först och sedan tar man reda på vad det var – en kvinna eller ett barn. Alla har sin mardröm . . .

– Åsnorna lägger sig ner när det blir skottväxling. När den är över skuttar de upp igen.

– Vad är vi för något hemma i Unionen? Prostituerade? Det där vet man ju. Om jag åtminstone kunde tjäna ihop till en kooperativ lägenhet. Karlarna? Hur så? De super allihop.

– Generalen talade om internationalistisk plikt och om försvaret av gränserna i söder. Han blev till och med rörd: »Ta med karameller till afghanerna. De är ju bara barn-ungar. Den bästa gåvan är godsaker.«

– Det var en ung officer. När han fick veta att de hade amputerat hans ena ben brast han i gråt. Han hade ett flickansikte: rödkindat och vitt. I början var jag rädd för de döda, speciellt om de saknade armar eller ben. Men sedan vande jag mig . . .

– De tillfångatagna får armarna och benen avhuggna och

blir sedan ombundna med gummiband så att de inte ska förblöda. Och i det skicket lämnas de kvar och de våra får samla ihop det avhuggna. De vill bara dö, man vårdar dem med tvång. Och efter sjukhuset vill de inte åka hem.

– När tullen såg min tomma resväska frågade de: »Vad har du med dig?« – »Ingenting.« – »Ingenting?« De trodde mig inte. Jag fick klä av mig i bara underkläderna. Alla har med sig ett par tre fulla resväskor.

I flygplanet hamnade jag vid ett fastspänt pansarskyttefordon. Lyckligtvis var majoren bredvid mig nykter, de andra runt omkring mig var berusade. Alldeles intill låg någon och sov på en byst av Karl Marx (oinpackade porträtt och byster av socialistledare låg och skräpade överallt). Man hade inte bara med sig vapen utan också hela uppsättningar av allt som sovjetritualerna kräver. Röda fanor och röda band . . .

En siren tjuter . . .

– Upp och hoppa, annars försover ni er och missar himmelriket . . .

Vi befinner oss redan över Kabul.

Vi går ner för landning.

. . . Kanonmuller. Patruller med kulsprutepistoler och skottsäkra västar kräver att få se våra passersedlar.

Jag ville inte skriva om krig längre. Men nu befinner jag mig mitt i ett verkligt krig. Överallt krigets människor, krigets föremål. Krigstid.

Det finns något omoraliskt i att rota i andra människors mod och risktagande. När vi gick till matsalen i går hälsade vi på en vaktpost. En halvtimme senare dödades han av en granatskårva som råkade flyga in i förläggningen. Hela dagen försökte jag erinra mig pojken ansikte . . .

Här kallas journalister för sagoberättare. Författare också. Alla de andra i min författargrupp är karlar. De vill bege sig till avlägsna posteringar, delta i strider. Jag frågar en av dem hur det kommer sig:

– Det verkar intressant. Då kan jag säga: Jag har varit i Salang. Och så får jag skjuta.

Jag blir inte kvitt känslan att krig är en produkt av den manliga naturen, som i mångt och mycket är obegriplig för mig. Men krigets vardag är mäktig. Apollinaire kallade kriget *un beau spectacle*.

I krig är allting annorlunda – man själv och naturen och ens tankar. Här har jag förstått att människotanken kan vara mycket grym.

Jag ställer frågor och lyssnar överallt: i kasernerna, i matsalen, på fotbollsplanen, på en dansafton – det fredliga livets attribut, som överraskar här.

– Jag sköt från nära håll och såg hur en människas skalle sprängdes sönder. Jag tänkte: »Det där var min första.« Efter en strid ligger det sårade och döda där. Allihop är tysta . . . Här borta drömmer jag om spårvagnar. Hur jag åker hem i en spårvagn . . . Mitt favoritminne: mamma bakar kakor. Doften av söt deg hemma . . .

– Man blir vän med en bra kille . . . Och sedan får man se

hans inälvor hänga som girlanger på stenarna. Då tänker man bara på hämnd.

– Vi väntade på en karavan. Vi hade legat i bakhåll i ett par, tre dagar. Vi låg i den varma sanden, hade den under oss när vi gick. Mot slutet av den tredje dagen blir man satanisk. Och med det där hatet i sig skickar man i väg den första kulkärven. När det blev tyst efter eldgivningen upptäckte vi att det var en karavan som fraktade bananer och sylt. Vi åt sylt så det räckte för hela livet . . .

– Vi tog två »andar«* till fånga . . . förhörde dem: »Var finns era militärförråd?« De teg. Vi tog med dem upp i en helikopter: »Var finns de? Peka.« De teg. Vi slängde ut den ene ovanför klipporna . . .

– Att älska i krig och efter krig är två helt olika saker . . . I krig är allt som första gången . . .

– Ett raketbatteri ger eld . . . Raketerna flyger i väg . . . Och över alltsammans står det skrivet: Leva! Leva! Leva! Man varken vet eller vill veta någonting om lidandet på den andra sidan. Man vill leva – det är hela saken. Leva!

Att skriva (berätta) hela sanningen om en själv är enligt Puskjin en fysisk omöjlighet.

I krig räddas människan av att hennes medvetande distraheras och splittras. Och döden runt omkring henne är absurd och slumpartad. Utan någon högre mening.

. . . Röda bokstäver på en stridsvagn: VI HÄMNAS MALKIN.

Mitt i gatan står en ung afghanska på knä framför ett dödat barn och tjuiter. Så låter nog bara sårade vilddjur.

* Afghanska gerillasoldater.

Vi passerade förintade byar som liknade upplöjda åkrar. Den livlösa leran efter vad som en gång har varit en människoboning är otäckare än mörkret som det kan komma skottsälvor ur.

På ett sjukhus lade jag en nallebjörn på en liten afghansk pojkes säng. Pojken tog upp leksaken med tänderna och lekte med den, han log, båda armarna saknades. Någon översatte för mig vad hans mor sade: »Det var dina ryssar som sköt. Har du barn själv? Pojke eller flicka?« Jag blev inte riktigt klar över vad hennes ord uttryckte mest av allt: förfäran eller förlåtelse?

Man berättar om de grymheter som mujahedin utsätter våra tillfångatagna soldater för. Det är rena medeltiden. Här råder faktiskt en annan tid, kalendern säger 1300-talet.

I Lermontovs *Vår tids hjälte* säger Maksimytj att bergsbon som skar halsen av Belas far »enligt deras sedvänjor« naturligtvis gjorde helt rätt, även om det var bestialiskt ur ett ryskt perspektiv. Författaren har fångat ett häpnadsväckande ryskt särdrag: förmågan att sätta sig in i ett annat folks situation och att se saker och ting »på deras vis«.

Och i dag . . .

17 september

Dag för dag ser jag hur människan sjunker allt djupare. Det är sällan hon höjer sig över sig själv.

Hos Dostojevskij anmärker Ivan Karamazov: »Ett djur kan aldrig bli lika grymt som en människa, aldrig så artistiskt, så konstnärligt grymt.«

Ja, jag misstänker att vi varken vill höra talas om det eller

veta av det. Men i varje krig, oavsett vem som för det och i vems namn – Julius Caesar eller Josef Stalin – så dödar människor varandra. Det är mord, även om vi inte brukar tänka på det, till och med i skolan talar vi ju av någon anledning inte om patriotisk utan om krigspatriotisk fostran. Men varför blir jag så förvånad? Det är ju fullständigt klart och tydligt: krigssocialism, krigiskt land, militarism.

Man får inte plåga människan så. Människan uthärdar inte sådana prövningar. Inom medicinen betecknas detta som »vivisektion«. Experiment på levande material.

På kvällen satte någon på en bandspelare i soldaternas logement mitt emot hotellet. Jag lyssnade också på »afghanska« sånger. Omogna pojkröster sjöng hest som Vysotskij: »Solen damp ner som en jättebomb i byn«, »Jag fikar inte efter ära, att överleva är belöning nog«, »Varför dödar ni? Och varför stupar vi?«, »Afghanistan är mer än plikt. Du är vårt allt i världen«, »Som stora fåglar struttar enbenta på stranden«, »Den stupade tillhör ingen. Hans ansikte är redan utan hat«.

På natten drömde jag att våra soldater skulle hem till Unionen, jag var en av dem som vinkade av dem. Jag gick fram till en pojke som inte hade någon tunga, han var stum. Efter fångenskapen. Under soldatkappan syntes en sjukhuspyjamas. Jag frågade honom om något, men han skrev bara sitt namn: »Vanja . . . Vanja . . .« Jag kunde tydligt urskilja hans namn: Vanja . . . Han liknade pojken som jag hade pratat med under dagen, han som gång på gång upprepade: »Mamma väntar på mig där hemma.«

Vi åkte genom Kabuls iskalla gränder, förbi de välbekanta plakaten i stadens centrum: »Kommunismen är den ljusa framtiden«, »Kabul – fredens stad«, »Folk och parti

28 är ett«. Det var våra plakater, tryckta på våra tryckerier. Vår Lenin stod där med näven i vädret . . .

Jag blev bekant med några filmfotografer från Moskva. De filmade hur man lastade en »svart tulpan«, ett Mig-24-plan. Utan att titta upp berättade de att man satte på de stupade gamla uniformer från 40-talet, fortfarande med revärerna kvar, och ibland lade man till och med ner dem utan kläder i kistan eftersom det inte ens fanns tillräckligt med gamla uniformer. Kistor av gästna bräder, rostiga spikar . . . »Nu har de lagt in fler stupade i kylrummet. Det luktar gammal unken get.«

Vem kommer att tro mig ifall jag skriver om detta?

20 september

Jag har varit med om en strid . . .

Tre soldater stupade . . . När vi åt kvällsmat tänkte vi inte på striden och de stupade, trots att de låg någonstans i närheten.

Det är en mänsklig rättighet att inte döda. Att inte behöva lära sig att döda. Den finns inte inskriven i en enda konstitution.

Kriget är en värld, inte en händelse . . . Här är allt annorlunda: landskapet, människan och orden. Man påminns om krigets teatrala sida: en stridsvagn girar, kommandoropen skallar . . . Spårljuskulans bana i mörkret . . .

Att tänka på döden är som att tänka på framtiden. Det händer någonting med tiden när man tänker på döden och ser den. Dödsskräcken är granne med dödens lockelse . . .

Man behöver inte hitta på någonting. Överallt finns citat från den stora litteraturen. Hos var och en.

29

I berättelserna frapperas man (ofta!) av den aggressiva naiviteten hos våra soldater. Pojkar som helt nyligen var sovjetiska tiondeklassare. Jag skulle vilja skapa en dialog mellan dem och människan i dem.

Och ändå? På vilket språk samtalar vi med oss själva, och med andra? Jag tycker om talspråket, det belastas inte av någonting, det är fritt. Allt leker och roar sig: syntax, intonation och betoning, känslorna får ett direkt uttryck. Jag utforskar känslorna, inte händelserna. Hur våra känslor utvecklar sig, inte händelserna. Kanske liknar mitt arbete en historikers arbete, men jag är det spårlosas historiker. Vad sker med de stora händelserna? De flyttar in i historien, medan de små, de som är viktigast för den lilla människan, försvinner spårlost. I dag berättade en pojke (som på grund av sin klenhet och sitt sjukliga utseende knappast liknade en soldat) hur ovant och samtidigt upphetsande det är att döda tillsammans. Och hur otäckt det är att skjuta.

Stannar sådant verkligen kvar i historien? Förtvivlat ägnar jag mig (i bok efter bok) åt ständigt samma sak: att sänka historien till människans nivå.

Jag har funderat på hur omöjligt det är att skriva en bok om kriget medan det pågår. Man hämmas av medlidandet, hatet, den fysiska smärtan, vänskapen . . . Och efter breven hemifrån får man sådan lust att leva . . . Det sägs att man undviker att se den man dödar i ögonen, till och med en kamel. Här finns det inga ateister. Och alla är skrockfulla.

Folk (speciellt officerare, mera sällan soldater) har

30 klandrat mig för att jag inte har skjutit själv och inte blivit beskjuten – hur kan jag då skriva om kriget? Men det kanske rentav är bra att jag inte har skjutit?

Var finns den människa som lider vid själva tanken på krig? Den människan har jag aldrig mött. Men i går låg det en okänd fågel död utanför staben. Och vad underligt . . . Militärer gick fram till den och försökte komma på vad det var för fågel. De tyckte synd om den.

Det finns ett slags inspiration i döda ansikten . . . Jag kan inte heller vänja mig vid det vanvettiga i krigets vardag – vatten, cigaretter, bröd . . . Särskilt inte när vi lämnar förläggningen och ger oss upp i bergen. Där är människan ensam med landskapet och slumpen. En kula flyger förbi eller flyger inte förbi . . . Vem skjuter först – du eller han? Där börjar man se människan ur naturens och inte samhällets synvinkel.

Och hemma i Unionen visar de på teve hur man planterar vänskapsalléer, som ingen av oss någonsin har sett eller planterat här . . .

I *Onda andar* skriver Dostojevskij: »Övertygelse och mänskliga verkar vara två i mångt och mycket skiljaktiga ting . . . Alla är skyldiga . . . Om alla kunde övertygas om det!« Hos honom finner man också idén att mänskligheten vet mer, betydligt mer om sig själv än vad den lyckats fånga upp i litteraturen och vetenskapen. Den tanken kom inte från honom, sade han, utan från religionsfilosofen Vladimir Solovjov.

Om jag inte hade läst Dostojevskij vore min förtvivlan ännu större . . .

21 september

Någonstans långt borta arbetar raketartilleriet. Till och med på avstånd är det skrämmande.

Efter de stora krigen och massdödandet på 1900-talet krävs det andra etiska och metafysiska utgångspunkter när man skriver om dagens (små) krig, till exempel kriget i Afghanistan. Det behövs något litet, personligt och enskilt. En människa. En man som är den ende för någon. Inte hur staten förhåller sig till honom utan den han är för sin mor eller sin fru. För sitt barn. Hur ska vi kunna få tillbaka ett normalt synsätt?

Jag intresserar mig också för kroppen, för människokroppen som en förbindelse mellan naturen och historien, mellan djuret och talet. Varje fysisk detalj är av betydelse: hur blodet skiftar i solljus, människan inför sin bortgång . . . Livet i sig är orimligt konstnärligt, och hur grymt det än kan låta är mänskligt lidande särskilt konstnärligt. Det är konstens mörka sida. I går såg jag hur man samlade ihop kvarlevorna efter pojkar som hade sprängts i luften av en stridsvagnsmina. Jag hade egentligen kunnat låta bli att gå dit och titta, men gjorde det för att kunna skriva om det. Nu skriver jag . . .

Och ändå: hade jag behövt gå dit? Jag märkte att officerrarna skrattade bakom ryggen på mig: »Nu blev damen visst förskräckt.« Jag gick dit och det var allt annat än heroiskt: jag svimmade. Av hettan eller av chocken. Jag vill vara ärlig.

23 september

Jag lyfte med en helikopter . . . Ovanifrån såg jag hundratal zinkkistor, färdiga att tas i bruk. De glänste vackert och skrämmande i solskenet . . .

När man träffar på sådant tänker man genast: Litteraturen kvävs inom sina ramar . . . Med kopiering och fakta kan man bara uttrycka sådant som går att se med blotta ögat, men vem har behov av detaljbeskrivningar av det som sker? Det behövs något annat . . . Fixerade ögonblick klippta ur verkligheten . . .

25 september

Jag återvänder härifrån som en fri människa . . . Det var jag inte innan jag fick se vad vi gör här. Det var skrämmande och ensamt. När jag är hemma igen kommer jag aldrig mer att besöka ett krigsmuseum . . .

* * *

I boken anger jag inga verkliga namn. Somliga har bett mig respektera bikthemligheten, andra ville själva glömma allt. Glömma, som Tolstoj formulerade det, att »människan är flytande«. I henne finns allt.

I dagboken däremot har jag behållit efternamnen. Det är möjligt att personerna i min bok en dag vill bli identifierade:

Sergej Amirchanjan, kapten; Vladimir Agapov, överlöjtnant, pjäschef; Tatiana Belozerskich, tjänsteman; Viktorija Vladimirovna Bartasjevitj, mor till den stupade

menige soldaten Jurij Bartasjevitj; Dmitrij Babkin, menig, pjäsriktare; Sajja Jemeljanovna Babuk, mor till den stupade sjuksköterskan Svetlana Babuk; Marija Terentievna Bobkova, mor till den stupade menige soldaten Leonid Bobkov; Olimpiada Romanovna Baukova, mor till den stupade menige soldaten Aleksandr Baukov; Taisija Nikolajevna Bogusj, mor till den stupade menige soldaten Viktor Bogusj; Viktorija Semjonovna Valovitj, mor till den stupade överlöjtnanten Valerij Valovitj; Tatiana Gajsenko, sjuksköterska; Vadim Glusjkov, överlöjtnant, tolk; Genadij Gubanov, kapten, pilot; Inna Sergejevna Galovneva, mor till den stupade överlöjtnanten Jurij Galovnev; Anatolij Devetiarov, major, politisk propagandist i ett artilleriregemente; Denis L., menig granatkastarsoldat; Tamara Dovnar, hustru till den stupade överlöjtnanten Pjotr Dovnar; Jekaterina Nikititjna Platitsina, mor till den stupade majoren Aleksandr Platitsin; Vladimir Jerochovets, menig granatkastarsoldat; Sofja Grigorjevna Zjuravljova, mor till den stupade menige soldaten Aleksandr Zjuravljov; Natalja Zjestovskaja, sjuksköterska; Marija Onufrijeva Zilfigarova, mor till den stupade menige soldaten Oleg Zilfigarov; Vadim Ivanov, överlöjtnant, chef för ett sappörkompani; Galina Fjodorovna Iltjenko, mor till den stupade menige soldaten Aleksandr Iltjenko; Jevgenij Krasnik, menig infanterist; Konstantin M., militär rådgivare; Jevgenij Kotelnikov, fanjunkare, sjukvårdsinstruktör i ett spaningskompani; Aleksandr Kostakov, menig signalist; Aleksandr Kuvsjinnikov, överlöjtnant, chef för ett granatkastarkompani; Nadezjda Sergejevna Kozlova, mor till den stupade menige soldaten Andrej Kozlov; Marina Kiseljova, tjänsteman; Taras Ketsmur, menig soldat; Pjotr Kurbanov,

34 major, chef för ett bergsjägarkompani; Vasilij Kubik, fänrik; Oleg Leljusjenko, menig granatkastarsoldat; Aleksandr Leletko, menig; Sergej Loskutov, militärkirurg; Valerij Lisitjenok, sergeant, signalist; Aleksandr Lavrov, menig; Vera Lysenko, tjänsteman; Artur Metlitskij, menig spanings soldat; Jevgenij Stepanovitj Muchortov, major, bataljonschef, och hans son Andrej Muchortov, underlöjtnant; Lidija Jefimovna Mankevitj, mor till den stupade sergeanten Dmitrij Mankevitj; Galina Mljavaja, hustru till den stupade kaptenen Stepan Mljavyj; Vladimir Micholap, menig granatkastarsoldat; Maksim Medvedev, menig luftvärnsartillerist; Aleksandr Nikolajenko, kapten, chef för en helikoptergrupp; Oleg L., helikopterförare; Natalja Orlova, tjänsteman; Galina Pavlova, sjuksköterska; Vladimir Pankratov, menig spanings soldat; Vitalij Ruzjentsev, menig bilförare; Sergej Rusak, menig pansarinfanterist; Michail Sirotin, överlöjtnant, pilot; Aleksandr Suchorukov, överlöjtnant, chef för ett bergsjägarkompani; Timofej Smirnov, sergeant, artillerist; Valentina Kirillovna Sanko, mor till den stupade menige soldaten Valentin Sanko; Nina Ivanovna Sidelnikova, mor till en soldat; Vladimir Simanin, överstelöjtnant; Tomas M., sergeant, chef för en infanteripluton; Leonid Ivanovitj Tatartjenko, far till den stupade menige soldaten Igor Tatartjenko; Vadim Trubin, sergeant i ett specialförband; Vladimir Ulanov, kapten; Tamara Fadejeva, läkare, bakteriolog; Ljudmila Charitontjik, hustru till den stupade löjtnanten Jurij Charitontjik; Anna Chakas, tjänsteman; Valerij Chudjakov, major; Valentina Jakovleva, fänrik, chef för ett hemligt förband . . .

Första dagen

»Ty många skola komma
under mitt namn . . . «